

УДК 94(477.08):332.38

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.09>

ПРОБЛЕМА КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕВПОРЯДНИХ РОБІТ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПОЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ)

Ігнатова Людмила,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5353-1970

У статті проаналізовано процес створення землемірних організацій для генерального та спеціального межування в Російській імперії. На основі вже опублікованих досліджень визначено структуру установ, які займалися межуванням, особливості роботи землемірів в українських губерніях та основні завдання, які покладалися на межові контори та креслярні.

Охарактеризовано зародження і становлення навчальних закладів, які готували спеціалістів для проведення землемірних робіт та складання планів обстежених та розмежованих земель. Відзначено, що царський уряд мало переймався створенням таких навчальних закладів: лише на початку ХІХ ст. в Україні була відкрита школа землемірів при Волинській гімназії і лише з другої половини ХІХ ст. при землеробських і сільськогосподарських училищах, які починають відкриватися у цей час, запроваджено викладання спеціальних дисциплін, зокрема геодезії. Підкреслено, що у вищих навчальних закладах, в яких існували сільськогосподарські відділення, фахівців у галузі землепорядкування не готували.

Зазначається, що революційна ситуація на початку ХХ ст. привела до збільшення земельного фонду Селянського банку. Який був створений для продажу поміщицьких земель. У зв'язку з цим акцентовано увагу на тому, що за браком фахівців із землеустрою, керівництво банку пропонувало директору КПІ створити спеціальну артіль зі студентів, які вже пройшли курси спеціальних дисциплін, для подальшої роботи з розмежування банківських земель.

Наголошується на тому, що губерньська влада, провівши попередню перевірку студентів, відмовила у формуванні такої артілі під приводом того, що ці студенти є «політично неблагонадійними».

Зазначається, що з початком столипінської аграрної реформи ситуація із забезпеченням фахівцями землепорядних комісій, на які у подальшому покладалася основний тягар землепорядних робіт, так і не вирішилася.

Ключові слова: межування, губерньські креслярні, землеміри, Київське відділення Селянського Поземельного банку, Київський політехнічний інститут.

Ignatova Lyudmila. The problem of staffing land management works at the beginning of the 20th century (on the example of the Kyiv branch of the Peasant Land Bank)

The article analyzes the process of creating land surveying organizations for general and special surveying in the Russian Empire. Based on already published research, the structure of institutions that were engaged in surveying, the features of the work of land surveyors in Ukrainian provinces, and the main tasks assigned to boundary offices and drawing rooms are determined.

The emergence and formation of educational institutions that trained specialists for conducting land surveying and drawing up plans of surveyed and demarcated lands is characterized. It is noted that the tsarist government was little concerned with the creation of such educational institutions: only at the beginning of the 19th century a school of land surveyors was opened in Ukraine at the Volyn gymnasium, and only from the second half of the 19th century at agricultural and agricultural schools, which were beginning to open at this time, teaching of special disciplines, in particular geodesy, was introduced. It is emphasized that in higher educational institutions, which had agricultural departments, specialists in the field of land management were not trained.

It is noted that the revolutionary situation at the beginning of the 20th century led to an increase in the land fund of the Peasant Bank. Which was created for the sale of landowners' lands. In this regard, attention is focused on the fact that due to the lack of specialists in land management, the bank's management suggested to the director of the KPI to create a special artel from students who had already completed courses in special disciplines for further work on the delimitation of bank lands.

It is emphasized that the provincial authorities, having conducted a preliminary check of the students, refused to form such an artel on the pretext that these students were "politically unreliable".

It is noted that with the beginning of the Stolypin agrarian reform, the situation with the provision of specialists for land management commissions, which in the future were to bear the main burden of land management work, was never resolved.

Key words: surveying, provincial drawing offices, land surveyors, Kyiv branch of the Peasant Land Bank, Kyiv Polytechnic Institute.

Постановка проблеми. Питання підготовки освічених кадрів для народного господарства завжди було актуальним для будь-якого періоду української історії. Для України, яка протягом століть формувалася як аграрна держава, земля була основним джерелом існування. З часу приєднання українських земель до складу Російської імперії її уряд намагався провести облік та межування земель. З цією метою створювалися межові комісії, для роботи в яких потрібна була спеціальна підготовка. Для вирішення проблем підготовки працівників для межових комісій та креслярських майстерень у середніх спеціальних навчальних закладах починають викладати курс геодезії.

Загострення аграрної ситуації на початку ХХ ст. знову поставило на порядок денний підготовку фахівців для землепорядних робіт. Окремі організації намагалися вирішити проблему залученням студентів, які під час навчання опановували відповідні навчальні дисципліни. Це дозволяло студентам, з одного боку, покращити своє матеріальне становище, а з іншого, застосувати набуті знання на практиці. Зацікавленим організація, в свою чергу, це давало можливість отримати відповідальних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія запровадження законів щодо обліку та межування в Російській імперії, а також особливості проведення межувальних робіт в українських губерніях, склад та основні завдання межових контор є об'єктом дослідження І. Петрової [1]. Процесам формування межових комісій та особливостям діяльності землемірів у другій половині ХVIII – на початку ХІХ ст. в окремих губерніях Наддніпрянської України дана оцінка у роботах Я. Дудки [2] та А. Шевчука і О. Маркевич [3]. Структуру межових установ, історію формування документальної звітності землемірів різних рівнів підпорядкування, а також документацію губернських межових архівів досліджено у статті А. Крилової [4].

Окремо слід виділити дослідження, які присвячені історії становлення навчальних закладів для підготовки фахівців для землемірних робіт та креслярських майстерень. Це стаття А. Боровика [5], в якій розглядається, зокрема, і створення вищих навчальних закладів, в яких готували спеціалістів для сільського господарства в Російській імперії. Монографія В. Кушніра [6] розглядає історію створення спеціальних навчальних закладів, в тому числі і тих, в яких готували фахівців для землемірних робіт.

Метою статті є дослідження проблем недостатньої кількості фахівців для землепорядних робіт напередодні столипінської аграрної реформи та спроби окремих установ вирішити її шляхом залучення студентів, зокрема тих, які у навчальних закладах вже опанували відповідні дисципліни.

Виклад основного матеріалу. З другої половини ХVIII ст. в Російській імперії формується служба землемірів і до кінця століття в державі було проведено генеральне межування. Тоді ж було розроблено детальні інструкції, які регулювали діяльність землемірів та межових контор [3, с. 89]. Запровадження генерального межування мало на меті визначити кількість земельних угідь та встановити межі поземельних володінь. Наступним етапом стало проведення спеціального межування, яке було спрямовано на землевлаштування поміщицьких земель.

З часу відміни кріпосного права 1861 р. постало питання про розмежування поміщицьких та селянських наділів до одних місць. Наприкінці ХІХ ст. у віданні Межової канцелярії залишилося зберігання всього діловодства межових контор та оригінальні плани усіх видів межування. У губерніях межування перебувало під наглядом губернських правлінь та креслярень. Губернські креслярні складалися із землеміра та одного-двох його помічників, особових та повітових землемірів та креслярів. Помічники губернського землеміра, особові та повітові землеміри виконували межові та технічні роботи: проводили топографічні зйомки місцевості, межування землі, складали креслення, плани повітів, окремих землеволодінь. Креслярня також опікувалася технічним виконанням судових рішень зі справ межування та ін. [4, с. 145].

Підготовкою землемірів в Україні займалася невелика кількість навчальних закладів. Так, 1807 р. було затверджено положення про школу землемірів при Волинській гімназії. У школі, окрім загальних предметів гімназійного курсу, вивчалися і спеціальні: топографі, таксація, топографічна та межова зйомки, складання і креслення карт та планів. З середини ХІХ ст. відкриваються землемірно-таксаторські класи у Київській, Харківській, Херсонській, Катеринославській та Сімферопольській гімназіях. Після закінчення цих класів учні отримували звання «землеміра і таксатора» [6, с. 111].

У другій половині ХІХ ст. постали проблеми з підготовкою професійних кадрів для сільського господарства. На території Наддніпрянської України 1854 р. було відкрито Харківське землеробське училище, 1874 р. – Херсонське земське сільськогосподарське училище. Ці навчальні заклади готували, в першу чергу, спеціалістів для роботи в аграрному секторі. В них окрім, викладання дисциплін, необхідних для роботи в сільському господарстві, передбачалося також і вивчення спеціальних дисциплін, зокрема геодезії. 1878 р. російським урядом було видано Положення про середні землеробські училища.

Згідно з ним ці навчальні заклади повинні були готувати також й спеціалістів із землемірної справи, з переважанням вивчення геодезії [7, с. 244].

Серед вищих навчальних закладів, які готували кадри для сільського господарства на території Наддніпрянської України були Харківський технологічний та Київський політехнічний інститути. Головним завданням сільськогосподарських відділень у цих інститутах була підготовка освічених кадрів для сільського господарства. Викладалися такі основні предмети, як сільське господарство, скотарство, ветеринарні науки та ін. Серед фундаментальних наук – хімія, фізика, ботаніка [5, с. 78]. Спеціальні дисципліни, необхідні для підготовки землемірів, у цих сільськогосподарських відділеннях не викладалися. Однак вони викладалися на інших відділеннях. Так, на хімічному відділенні Київського політехнічного інституту на першому курсі серед інших дисциплін студенти мали скласти іспит з нарисної геометрії та виконати практичні заняття з технічного креслення. Влітку для студентів усіх відділень запроваджувалися практичні заняття зі зйомки та нівелювання місцевості [8, с. 23].

З початком революційних виступів селян у 1905 р. постало питання про розмежування та продаж селянам земель, придбаних у поміщиків Селянським Поземельним банком. З початку діяльності і до кінця XIX ст. операції з землею у банку були незначними. За позики, які видавалися банком покупцям, стягувалося від 7,5 до 8% на рік, що було вкрай невигідно. З метою полегшення продажу землі поміщиками уряд дозволив Селянському банку купувати поміщицькі землі за рахунок власних капіталів для подальшого продажу її селянам. В результаті за 10 років – від листопада 1895 р. до листопада 1905 р. – банк по всій імперії за власні кошти придбав 935 513 десятин землі за 65 448 782 крб. [9, с. 103]. До офіційного запровадження столипінської аграрної реформи банк орієнтувався на продаж землі громадам і товариствам. У листопаді 1905 р. у зв'язку з революційною ситуацією царський уряд розширює повноваження Селянського банку щодо продажу землі селянам.

Революційні виступи селян значно збільшили кількість поміщиків, які вирішили розпродати свої маєтки. Ще до офіційного проголошення столипінської аграрної реформи тільки у Київському відділенні банку на 1 серпня 1905 р. налічувалося 5,5 тис. десятин [10, с. 46].

Матеріально-побутові умови життя студентів КПП – представників різночинної інтелігенції, робітників та селян були важкими, тому їм доводилося одночасно з навчанням добувати додаткові кошти для оплати навчання, харчування, купівлі літератури та потрібного приладдя. Тому студентам часто доводилося шукати можливості додаткового заробітку. Так, Київське відділення Селянського поземельного банку вже залучало студентів КПП, які потребували заробітків, до виконання окремих креслярських робіт «під керівництвом і гарантією пана Обремського» [11, арк. 1].

У зв'язку з тим, що у Київському відділенні Селянського банку на початку 1906 р. планувалося збільшення кількості межових робіт у придбаних маєтках, керуючий відділенням запропонував директору КПП створити артіль зі студентів інституту для виконання межових робіт у вільний від занять час та під керівництвом викладачів картографії або досвідчених землемірів з використанням спеціальних інструментів, наявних в інституті, оскільки це, на думку керуючого, гарантувало б банку «сумлінність та точність цих робіт» [11, арк. 1].

Приймаючи пропозицію керуючого банком, керівництво інституту для організації артілі студентів по межовим роботам запросило очолити такі роботи фахового геодезиста, випускника Костянтинівського межового інституту Михайла Дмитровича Бонч-Бруєвича [11, арк. 3].

Незабаром у київських газетах, таких як, наприклад, «Киевская жизнь», «Отголоски жизни», «Русь», було опубліковано оголошення, що управління Київського відділення Селянського банку звернулося до керівництва КПП з пропозицією створити артіль студентів для виконання межових робіт [11, арк. 36, 37, 46].

Директор КПП у листі до управляючого відділенням щодо створюваної артілі піднімав питання про те, якою буде оплата за десятину, кількість землі, яка підлягала розмежуванню та початок й закінчення цих робіт [11, арк. 4].

8 квітня 1906 р. Київському губернатору було направлено список студентів КПП, які висловили бажання прийняти участь у межових роботах, запропонованих Селянським банком. Усього таких заяв надійшло 211: з механічного відділення – 58, інженерного – 74, хімічного – 16, сільськогосподарського – 63 [11, арк. 13–15].

Робота з розмежування земель вимагала певної кваліфікації. Тому деякі студенти у своїх заявах вказували дані про фахову підготовку та практичний досвід. Так, студент сільськогосподарського відділення Костянтин Анколов зазначав, що протягом 1 року працював в оціночно-статистичному бюро Чернігівського губернського земства, а також пройшов курс геодезії [11, арк. 18]. Олександр Сіміч, студент інженерно-будівельного відділення, у 1903 р. проходив межу геодезичну практику від інституту,

проводив знімальні, нівелювальні землемірні роботи при складанні проекту осушування ділянки поблизу станції Люблін [11, арк. 48].

У квітні 1906 р. постановою правління КПІ було додатково оголошено, що студенти інституту можуть скористатися пропозицією Київського відділення Селянського Поземельного банку прийняти участь у мезових роботах у маєтках, які належать банку, та залишити заявку у канцелярії. Окремо зазначалося, що записуватися можуть лише студенти, які працювали в інституті або в іншому навчальному закладі де викладалася геодезія. Список студентів, які вже подали заявки, при організації артілі буде прийнятий до уваги [11, арк. 65].

Проте завершити формування такої артілі не вдалося. 28 квітня 1906 р. керівник Київського відділення Селянського банку повідомив директора КПІ про неможливість участі студентів у мезових роботах у маєтках банку по незалежним від банку обставинам [11, арк. 64]. У свою чергу, директор КПІ інформував запрошеного інституту для керівництва артіллю студентів М. Бонч-Бруєвича про претензії з боку губернаторської влади щодо формування такої артілі [11, арк. 68].

Причина заборони створювати в КПІ артіль була викладена у листі Київського губернатора до управляючого відділенням банку. Губернатор П.С. Савич пояснював це тим, що з початкового списку у 211 студентів, який був йому надісланий 8 квітня 1906 р., попередню перевірку не пройшли 80 з них, оскільки виявилися «політично неблагонадійними». Він також зазначив, що керівництво інституту не уважно віднеслося до рекомендації підлеглих йому осіб і «не можна ручатись, щоб при більш детальній перевірці відомостей майже усі рекомендовані особи не виявилися б неблагонадійними» [12, арк. 1].

Прийняттям 4 березня 1906 р. указу «Про організацію землеустрою» та 7 березня 1906 р. указу про утворення Комітету по землевпорядних справах та губернських і повітових землевпорядних комісій на ці органи в подальшому покладалося завдання розмежування та продажу поміщицької землі селянам, в тому числі і через Селянський Поземельний банк.

Пізніше, вже під час проведення столипінської аграрної реформи, 1909 р. царський уряд вдався до заснування тимчасових землемірних курсів, основною метою яких була підготовка осіб, які отримали середню сільськогосподарську освіту і були здатні проводити землемірні роботи. Термін підготовки складав 5,5 місяців. Такі курси вводилися у трьох українських сільськогосподарських училищах – Харківському, Уманському та Херсонському [13, с. 22]. Але й це не покращило ситуацію, адже з початком реформи Селянському банку було передано для подальшої реалізації також частину казенних та удільних земель.

Висновки. Таким чином, з часу запровадження генерального та спеціального межування в Російській імперії і до початку столипінської аграрної реформи урядом практично нічого не було зроблено для створення мережі фахових навчальних закладів для підготовки відповідних спеціалістів. Окремі організації, такі як Селянський Поземельний банк, які володіли значними запасами землі для розмежування і подальшого продажу, змушені були вдаватися до найму студентів, які мали відповідну підготовку для такої роботи. Проте революційна ситуація в країні настільки налякала царський уряд, що він офіційно заборонив наймати студентів КПІ, які прийняли активну участь у революційних подіях 1905 року.

Література:

1. Петрова І.В. Теоретичні та методичні засади генерального межування в Російській імперії. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 4. С. 122–128.
2. Дудка Я.В. Діяльність мезових комісій в Слобідсько-Українській губернії та харківському намісництві (друга половина XVII – перша половина XIX ст.). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2019. № 53. Т. 1. С. 30–34.
3. Шевчук А., Маркевич О. Служба землеміра у Волинській губернії наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст.: улаштування, кадровий склад, діяльність. *Український історичний журнал*. 2024. № 2(575). С. 77–97.
4. Крилова А. Звітність про польові роботи землемірів Спеціального межування (на прикладі Таврійської губернської креслярні). *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2012. Чис. 12. С. 143–154.
5. Боровик А. Історія створення професійної освіти у Російській імперії та провідних державах світу на сторінках «Народной енциклопедии». *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 77–88.
6. Кушнір В.М. Профільне навчання в історії розвитку вітчизняної школи (друга половина XIX – XX ст.). Монографія. Умань : Видавець «Сочинський». 2016. 418 с.
7. Гавриленко К.М. Професійна аграрна підготовка у середніх навчальних закладах України кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія Педагогічні науки*. 2016. Вип. 31. С. 243–253.
8. Київський політехнічний інститут: нарис історії. / Г. Ф. Беляков та ін. Гол.ред. М. З. Згуровський. Київ : Наук.думка, 1995. 320 с.

9. Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А. Столипіна та її здійснення в Україні (1906–1914 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 197 с.
10. Статистика землевладения 1905 г. Центр. Стат. Ком МВД. Санкт-Петербург. 1906. Вип. 43: Киевская губерния. 46 с.
11. Державний архів м. Києва. Ф.18. Оп.1. Спр. 663.
12. Державний архів Київської області. Ф. 1635. Оп. 11. Спр. 30.
13. Тригуб О., Чалаван В. Сільськогосподарські навчальні заклади Харківської губернії другої половини 19 – початку 20 ст. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2024. № 3(47). С. 9–35.